

ÇUKUROVA (KİLİKYA), OSMANIYE İLİ, CEYHAN (PİRAMUS) NEHRİ YAKININDA, ASLANTAŞ BARAJ SULARI ALTINDA KALMIŞ OLAN HAÇLI KALESI KUMKALE'NİN KERAMİK BULUNTULARI

Ayyüz (SABUNCU) TOYDEMİR

SUMMARY: Kumkale is situated in the Kadırlı district of the province of Osmaniye in Çukurova (Cilicia), Turkey. To the north of the castle lies the plain of Andırın. The citadel is located approximately 200 m from the Ceyhan (ancient Pyramus) river. Presumably, the castle of Kumkale was erected to control traffic on the north-south and east-west overland routes as well as on the Ceyhan river. It is known that in the Medieval period Kumkale played a role in the transport of goods between the Mediterranean sea and the mountainous regions of Anatolia via Misis. Thus, goods arriving by caravan at Misis from Trabzon and Erzurum were stored in Italian entrepôts where they were transferred for transport to the Mediterranean by the river crafts. Further, the hilltop site of Kumkale also represents the selection of an ideal vantage point in military terms. Medieval citadels in the Cilicia region have so far been identified as belonging to Arabs, Byzantines, Armenians and Crusaders. The builders and masters of some of these had, up to now, remained anonymous: Kumkale was one of them.

The excavation of Kumkale, erected on a rocky ground, was undertaken by a team from Istanbul University directed by Prof. Halet Çambel. Excavation was carried out in four areas: (a) the citadel tower, (b) the north side of the courtyard, (c) the exterior of the courtyard, (d) and the south side of the courtyard. Because there was no stratigraphy and no coins were recovered, the site has so far been dated only relatively. "The Ceramic Report" prepared by Ayyüz (Sabuncu) Toydemir, based on the finds obtained from the Kumkale excavation includes a total of 232 catalogued sherds, with glazed table ware in both open and closed forms, unglazed kitchen ware, storage vessels and small finds. Of special interest among the finds are a plate possible for use by the castle élite (no. S24), a plate that may be related to use in Christian ritual (no. S54), a possibly baptismal flask (?) (no. S34), some large, pierced jar lids suitable for use in the fermentation process of wine production (no. 31, 68), and some lids for cooking pots (no. 36).

Three phases of occupation could be dated in the light of the ceramic finds of Kumkale. Though Phases One (10th-11th century.) and Two (12th century.) could be assigned to the Byzantine period due to the presence of ceramics of Istanbul manufacture, the scant quantity of wares' sorts raises doubts about the continuity in settlement. By contrast, Phase Three (13th-early 14th century.), the final period – especially marked by the ware known as "Al Mina and Crusader unglazed vessels in closed form of unknown origin" points to continuous occupation from the fourth to the eight (or even later) Crusades. No trace existed of subsequent settlement. We may conclude that Kumkale was a crusaders' castle between the 11th and the early 14th centuries.

Poster, Prof. Halet Çambel'in başkanlığında Kumkale kazısında bulunmuş keramik buluntular¹ ile ilgilidir. Buluntular Ayyüz (Sabuncu) Toydemir'in yayına hazırlamış olduğu Kumkale Keramik Raporu'na dayandırılmaktadır [(Sabuncu) Toydemir 1999]. Bu buluntular, kalenin kimliği ve ilişkili olduğu kültürler ve kalenin tarihi hakkında önemli ipuçları verebilecek niteliktedir. Burada kalenin tarihlendirilmesini sağlayan keramik buluntuların değerlendirilmesine ilişkin bir özet aktarılmasına çalışılmıştır.

Kumkale' nin yöredeki yeri ve önemi

Kumkale Osmaniye' nin Kadırlı ilçesinde bir kaledir (Günay 1999: 4-10). Kuzeyinde Andırın ovası, 200m kadar doğusunda Ceyhan (Piramus) nehrı yer alır. Kalenin kuzey-güney, doğu-batı doğrultusundaki iki yol kavşağında bulunması; kalenin bu yolları ve Ceyhan nehrini kontrol etmek amacıyla inşa edildiği izlenimini vermektedir. Kalenin yanından geçen 1. Yol eski kervan yollarından Akyol adını alır ve kuzey-güney doğrultusundadır. Çeşitli bağlantı-

1. Kumkale Keramik Raporunu ve Posterini hazırlamam sırasında kendilerinden büyük destek gördüğüm başta hocam Prof. Halet Çambel olmak üzere arkeolog-koruma uzmanı Revza Ozil, sanat tarihçisi Joyce Matthews, Prof. Dr. Nihat Toydemir, arkeolog Duygu Arısan Günay, arkeolog Pandeli Zoridis ile özenli çizimleri için arkeolog Ayşin Özgül' e teşekkürlerim içindir.

larla; 877'de Bizans imparatoru Basil ve 1097'de 1. Haçlı ordusunun bir kolu tarafından aşıldığı bilinmektedir. 2. Yol Çiceklidere Yolu olarak bilinir; doğu-batı doğrultusunda Zincirli'den başlayarak Ceyhan'ı geçip Karatepe'ye ulaşan bu yol da Kumkale ile bağlantılıdır. Kumkale'nin Ceyhan nehrinin 200m kadar yakınında olması, konum yönünden kalenin önemli kalelerden biri olduğunu göstermektedir. Akdeniz'den Misis'e yelkenliler ile yük taşımacılığını Ceyhan sağlıyordu. Misis'den de tekneler ile Kumkale'ye gidiliyordu. Ortaçağda, Erzurum ve Trabzon'dan Göksun ve Geben'den Misis'e kervanlar ile gelen mallar, orada İtalyan antrepolarında saklanıyor; oradan da tekneler ile Ayaş Limanına taşınıyordu. Kumkale' nin Ceyhan yakınında bir sirt üzerinde kurulması, kale için yörenin askeri yönden iyi seçildiğini göstermektedir.

Ortaçağda Kilikya bölgesi kalelerinin bazıları Arap, Bizans, Ermeni ve Haçlı kaleleri oldukları bilinmektedir. Kilikya' da kimlerin yaptırdığı bilinmeyen kaleler de bulunmaktadır ki, Kumkale de bu kalelerden birisi idi.

Kumkale kazısı, kalenin buluntuları

Kale buluntuları: (a) kuleden, (b) kale avlusunun kuzeyinden, (c) güneyinden ve (d) avlu dışındaki açmalardan elde edilmiştir (Kumkale Kazısı 1999: 2-9). Kale kuzey duvarı dış yüzünde alttaki kısa, üstteki uzun, çift yatay kollu haç bulunmaktadır (Günay 1999: 17, dipnot 72). Kalenin oturduğu alan kayalık olduğu için açmalarda tabaka kazısı yapılamamış; bir zırh parçası olarak yorumlanan küçük bir metal parçası (Kumkale Kazısı 1999: 4) dışındaki buluntular keramik buluntulardır. Kazıda herhangi bir para buluntuya rastlanmamıştır (Kumkale Kazısı 1999: 7).

Elde edilen keramik buluntular yaklaşık 2000 tane kadardır. Katalog bu buluntulardan seçilmiş 232 sırı ve sırsız keramiği içermektedir. Katalog örnekleri sırı *Açık* ve *Kapalı-kaplar* kapsamında sofra takımlarına; sırsız *Kapalı-kaplar* kapsamında mutfak, saklama, pişirme kaplarına; Küçük buluntular kapsamındaki kapaklara aittir.

Buluntular sırı İstanbul (Bizans) (Stevenson 1947: 31-60; Lane 1937: 28, dipnot 1) ve sırsız Bizans; sırı Al Mina - St Symeon (Haçlılar devrine ait) (Lane 1937: 45-53) ve sırsız Haçlı keramikleri olarak belirtilebilir. Bu sempozyumda Von Wartburg Maier' in bildirisinde, Kilikya keramik üretim merkezlerinden biri olarak Misis' in belirtilmiş olması (Von Wartburg 2001), kale keramığının

en az bir bölümünün Misis üretimi olabileceğini düşündürse de; hangi türün Misis üretimi olduğu hakkında bir fikir yürütmek şimdilik olası görünmemektedir. Kalenin Haçlı keramığının, Misis dışında başka üretim bölgесine/bölgelerine ait olabileceği de akla gelmekte ise de; bu bölgenin neresi olabileceği hakkında henüz bir saptama yapılmamıştır. Gelecekteki Kilikya kazıları, Haçlı keramigi hakkında bu ve bunun gibi pek çok soruya aydınlatacaktır.

Kumkale keramik buluntuları biçim, bezeme biçimini ve bezek tekniği açısından genel hatları ile kısaca aşağıdaki gibi aktarılabilir.

Sırı Keramik:

I. Bizans Keramigi: İstanbul Keramigi

Kumkale sırı keramığının ~ % 50-60'ı İstanbul-Büyük Saray: özellikle Evre Va, Vb özellikleri göstermektedir (Stevenson 1947: 31-60). Açık-kaplarda çeşitli tonlarda yeşilimsi-sarımsı krem; kapalı-kaplarda yaprak yeşilinin çeşitli tonları; sırı-bezemeli örneklerde "oluklu (sgraffito) bezek" göze çarpmaktadır. Yeşil sırı testi kulplarında bazen, seyrek lekeler halinde kahverengi boyaya bezege(?) de rastlanmıştır (Stevenson 1947: 47-48, 52-53). Kalede saptanan bu devir kap türleri kısaca şu şekilde aktarılabilir: *Açık-Kaplar*² (Şekil 1)

11-12 yy'lara tarihlenebilen tabakların, içi çift dudaklı dışa uzayan ağızları, yuvarlatılmış gövdeleri (No. S28); çanakların ~ düşey yükselen profilli/profilsiz yukarı gövdeleri, belirgin karınları dikkat çeker. Her iki türde de halka ayak çeşitlemelerinden söz edilebilir [(Sabuncu) Toydemir 1999: 48-59)].

Tabaklar: No. S28 "haç'ı" [(Sabuncu) Toydemir 1999: 52-55].

Çanaklar: No. S1 "çizgili-çizgisel", No. S3 ve S31 "çizgili" bezemeyi yansitan örneklerdir [(Sabuncu) Toydemir 1999: 55-56)].

Kapalı Kaplar (Şekil 1)

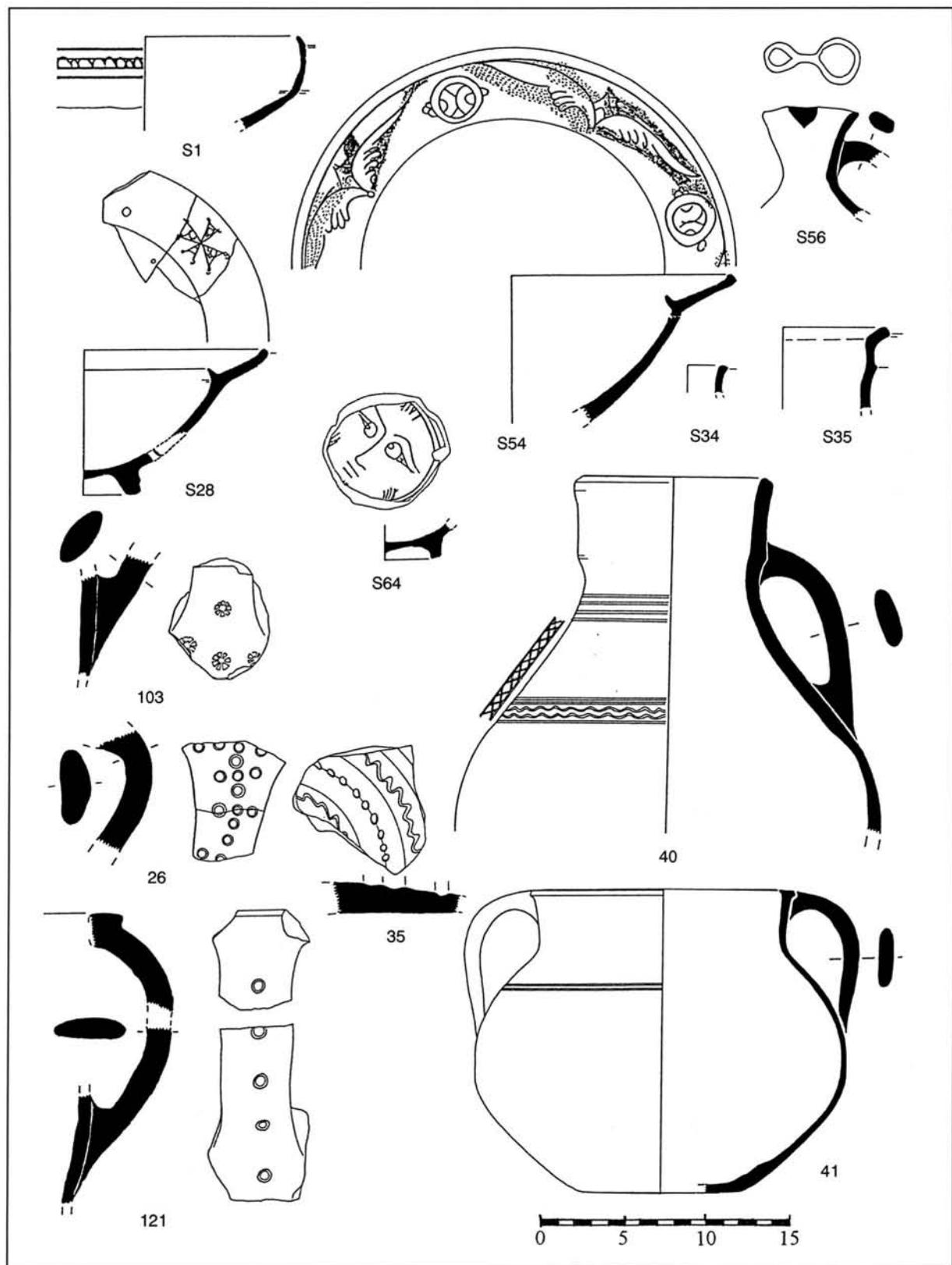
Bu kümeye ve Kumkale'nin tüm diğer kapalı-kap kümelerinde "düz taban" dışında bir taban biçimini saptanmamıştır [(Sabuncu) Toydemir 1999: 60-69].

Kümenin kap türleri şu şekilde açıklanabilir:

Kulplu/Kulpsuz testiler³: No. S36 "yalın(?)", No. S70 "çizgili" örnekleri yansitmaktadır [(Sabuncu) Toydemir 1999: 66-3].

2. Çizimleri bu metinde gösterilememiş örnekler, Kumkale Keramik Raporunda gösterilmiştir.

3. "Kulpsuz testi" biçimini cam kaplarda "sürahi" olarak adlandırıldığından; "sürahi" terimi keramik kaplarda kullanılmamıştır.

Şekil 1. Kumkale'nin Keramik buluntuları.

Küçük buluntular (Şekil 1)

Kapaklar: No. S71 “yalın”, No. S72 “çizgili” bezemeli örnekleri yansıtmaktadır [(Sabuncu) Toydemir 1999: 67].

II Haçlılar Keramiği: Al Mina Keramığı

Kumkale sırlı keramikinin ~% 40-50'si Al Mina türünde sırlı Haçlı [Lane 1937: (C) Pottery of the Crusader's 45-54 (xxii. 1B)] keramiği oluşturmaktadır. Bu tür keramikte genelde açık renk sir üzerine “oluklu bezek” ile birlikte “kahverengi-yeşil / kahverengi / yeşil boyalı bezek” görülür. Bunlardan “kahverengi-yeşil boyalı oluklu bezekli” kaplar Kumkale açık-kaplarında çoğuluktadır. Yalnız omuz ve yukarı bölümünü profil verebilen, 1-2 küçük, yeşil, rastlantısal (?) sırlı lekeli, 2-3 örnekten başka kapalı-kap örneğine rastlanmamıştır. Bu keramik türü 1206-68 yılları arasına tarihlenmiştir (Lane 1937: 45-54). Kalenin Al Mina türü keramiği şu şekilde kümelenebilir:

Açık Kaplar (Şekil 1)

Tabaklar: No. S24 “yırtıcı hayvan (kartal ?)”, No. S53 “bitkisel bezeme esinli çizgisel bezeme”, No. S54 “kanat açmış kuş?” ve No. S64 “insan yüzlü güneş figürlü [(Sabuncu) Toydemir 1999: 84-89], (Lane 1937: pl. XXIII 1.B) örneklerle yansır.

Çanaklar: No. S2 “geometrik bezeme esinli çizgisel”, No. S33 “çizgisel bezeme esinli çizgili bezemeli” örnekler [(Sabuncu) Toydemir 1999: 89-92] ile yansıtmaktadır.

Kapalı Kaplar (Şekil 1)

Vaftiz Kapları (?): Kümenin bazı örneklerinde “çizgili / çizgisel / tanimsız bezeme” biçimlerinden biri, “oluklu / tarak izli / çentik izli” tek tür bezek tekniklerinden biri ile uygunlanmış olduğu gibi; bunlardan birkaçının birlaklılığı ile birleşik bezeme biçimli çömlekler; birleşik bezeme biçimleri sıvri-düz kesitli yüksek-oluklu = karma bezekli “küpler” de saptanmıştır. Bu tür kaplar Kumkale'de 13.yı'ın 3. çegreği ile 14.yı' in başı arasına tarihlenmiştir [(Sabuncu) Toydemir 1999: 122]. Kalenin bu devir sırsız keramigi aynı devir sırlı keramik buluntularının aksine,

Sırsız Keramik:**I. Bizans Keramiği (Şekil 1)**

Küme, tüm Kumkale sırsız keramığının % 15-20'si kadardır. Bizans'da saptanan kapalı-kap biçimleri ise: Kulplu/Kulpsuz testiler⁵: Açık renk hamurlu, “yalın/bezemesiz (?)” örnekler No. 91, 92 ve 96 ile yansıtmaktadır [(Sabuncu) Toydemir 1999: 102-103].

Amforalar: No. 26, 121 “daire” (Hayes 1992: 61-79; fig. 27.7); No. 103, “asterisk bezemeli” (Hayes 1992: pl. 14. 19); [(Sabuncu) Toydemir 1999: 103-105)] yansitan örneklerdir.

II. Haçlı Keramığı

Kalenin bu devir örnekleri, koyu renk hamurlu kapalı kaplardır. Çoğu saklama kapları olan örneklerde göze çarpan farklı biçimdeki kaplar arasında: “dikdörtgen kesitli dışa uzayan” dudaklı küpler, çömlekler; pişirme kapları’nda “dışı kalın, dışa çekik, üstü yassıda taşın” dudaklı pişirme çömlekler belirtilebilir. Genelde sıkince karını bu örneklerde ait olabilecek herhangi bir yuvarlak/ice göçük/sivri dipler tabana rastlanmadığından Kumkale örneklerinin düz tabanlı olduğu düşünülmektedir. 41 Numaralı pişirme çömleği dışında tüm profilli herhangi bir örnek elde edilememiştir; kalenin kapalı-kap profilleri de türün kulpları hakkında bir fikir verebilecek yeterlikte görünmemektedir.

Bu geniş kümenin bazı örneklerinde “çizgili / çizgisel / tanimsız bezeme” biçimlerinden biri, “oluklu / tarak izli / çentik izli” tek tür bezek tekniklerinden biri ile uygunlanmış olduğu gibi; bunlardan birkaçının birlaklılığı ile birleşik bezeme biçimli çömlekler; birleşik bezeme biçimleri sıvri-düz kesitli yüksek-oluklu = karma bezekli “küpler” de saptanmıştır. Bu tür kaplar Kumkale'de 13.yı'ın 3. çegreği ile 14.yı' in başı arasına tarihlenmiştir [(Sabuncu) Toydemir 1999: 122]. Kalenin bu devir sırsız keramigi aynı devir sırlı keramik buluntularının aksine,

4. Al Mina - St. Symeon liman bölgesi Lane tarafından Al Mina türü keramik üreten bir alan olarak adlandırılmış ise de; budaki fırın artıklarının alanın bir keramik üretim alanı olduğunu göstererek yeterlikte olmalıdır.

5. Kutsama ile ilgili olabilecegi düşünülen bu örnek hakkındaki bilgi arkeolog EVA Aleksandru-Şarlaş'a sunulmuş; kabin işlevi kendisine sorulmuş; o da örneğin bir vaftiz şisesi olabileceğini belirtmiştir. Örnek ayrıca kendisi tarafından Patrikhâne'ye de sorulmuş; örneğin bir vaftiz şisesi olma olasılığının yüksek olduğu Patrikhâne tarafından da onaylanmıştır. Bu nazik yardımları için E. Şarlaş'a teşekkürlerim içindir.

6. Örneklerin işlev / bezeme / bezeklerini belirten betimlemelerinin sonundaki soru simgesi(?), örnek tüm profili hakkında fikir veremeyecek denli küçük olduğunda kullanılmıştır.

kabaca 2 katından fazla görülmektedir. Bu devir kap türleri şu şekilde kümelenebilir:

Kulplu/Kulpsuz testiler: No. 40, 48 “birleşik bezemeli, oluklu bezekli” örnekleri [(Sabuncu) Toydemir 1999: 108-109] yansımaktadır;

Amforalar: No. 39, 42 “çizgili bezemeli, oluklu bezekli” örnekleri (Sanders 1989: 199, fig. 6) erken 14.yy Peloponez stamnosu; [(Sabuncu) Toydemir 1999: 109-112] yansımaktadır;

Çömlekler: No. 115 “birleşik bezemeli ve karma bezekli” örneği [(Sabuncu) Toydemir 1999: 113-115]; No. 120 ve 123 dikdörtgen kesitli dışa uzayan ağızlı örnekleri (MacKay 1967: 299, fig. 5.127) yansımaktadır;

Pişirme çömlekleri: No. 41 “çizgili bezemeli” ve “oluklu bezekli” örnekleri (MacKay 1967: 297, fig.5.1); biçim açısından Kumkale No. 41 ile benzerlik kurulabilen Korint örneği 13. yüzyılın ilk üç çegregi içine tarihlenmiş; ağız biçimleri açısından benzer örnek (Stern 1997: 40-45, fig. 5.4, 37) örnekleri yansımaktadır;

Küpler: No. 44, 47, 145 tek tür bezeme ve bezeği; No. 69 “çizgisel ve çizgili bezemelerin” birlikte uygulandığı “birleşik bezemeli”, “oluklu, düz kesitli yüksek = karma bezekli” örnekleri yansımaktadırlar [(Sabuncu) Toydemir 1999: 117-120]. Haçlılar devrinde olasılıkla mahzen olarak kullanılmış olan kulenin tabanında biçimleri ve diğer keramik özellikleri hakkında fikir yürütülebilecek pek çok saklama kabı kırık olarak bulunmuştur (Kumkale Kazısı 1999: 12) bu tür kapların daha erken örneklerine Kumkale'de rastlanmamıştır.

Küçük buluntular

Kapaklar: Bu buluntuların bazıları yalın, bazıları tek tür bezeme-bezekli, bazıları da birleşik bezemeli - karma bezeklidirler. No. 36 [(Sabuncu) Toydemir 1999: 121-122]. Kararmış alt yüzeyi ile No. 36 “Pişirme Çömleklerine”; fermantasyon açıklığı ile No. 68 de “Şarap Küplerine” [(Sabuncu) Toydemir 1999: 121-122] ait kapaklılardan bazılarıdır. Sayısal açıdan Bizans devri sırılı ve sırsız keramigi, Haçlı devri sırılı ve sırsız keramigi ile kendi içlerinde kabaca karşılaşılacak olunursa: Bizans devri sırılı keramigi, sırsız keramiginin ~3 katı; buna karşılık Haçlılar devri sırılı keramigi, sırsız keramiginin ±1/3'ü olduğu düşünülmektedir. Haçlılar devrinde sırılı keramigin sırsız keramikten daha az olması, Haçlılar'a ait son yerleşmenin kaledeki erken yerleşmelere oranla daha devamlı, kapsamlı, bilinçli yanı kaleye daha çok sahiplenildiği izlenimini vermektedir. Bune karşılık sırılı keramigin teknolojisi ve herhangi bir ithal keramik ile karşılaşılmaması; kaledeki hayatın giderek yalnızlığını da düşündürmektedir.

Kumkale'nin tarihendirilmesi

Eldeki buluntulara dayanılarak, Kumkale yerleşmesinin üç evreli olduğu savunulabilir: kalenin erken keramigi olan Bizans keramiginden hareketle 1. Evre g.10-11. yy; 2. Evre 12. yy'da Haçlılar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Eğer a) Kale 1. Evrede Bizans'lılar tarafından kurulmuş olsa idi, bunu kanıtlayacak bir Bizans Mimari kalıntısına / parasına rastlanmış olması gerekecekti ki böyle bir durum saptanmamıştır. Ama, b) Kalenin 1. Evrede rastlayan tarihler arasında, fakat Haçlılar tarafından kurulmuş olması; bu evreyi tarihleyen İstanbul keramiginin Haçlılar tarafından Bizans' dan 2. Evrede de ithal edilmiş / zorla alınmış olduğu akla daha yakın görülmektedir. Bu nedenle “b) varsayımlı” bağlamında kalenin ilk Haçlılar zamanında 1. Evrede Haçlılar tarafından kurulmuş; 2. Evrede de onlar tarafından kullanılan olduğu düşünülmektedir. Bu ilk iki evrenin devamlı evreler olduğu söylemeye nemez 3. Evre, 13-erken 14. yy'lar arasına tarihlenebilen son evredir. Bu evrenin IV - VIII / daha geç Haçlılara ait devamlı bir yerleşme olabileceği; 3. Evreden sonra kale sakinlerinin bir varlık gösteremeyerek, kaleyi terk ettikleri düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Günay 1999 : GÜNEY (R.). – *Kumkale Kazı Raporu: Kumkale Mimarisi*, Kumkale-Çukurova - Osmaniye ili - Kazı Raporu, 1999 (yayınlanmadı).

Hayes 1992 : HAYES (J.W.). – *Excavation at Sarachane in Istanbul, 2: The Pottery*, Princeton 1992.

Kumkale kazısı 1999 : *Kumkale Kazı Raporu*, Kumkale-Çukurova - Osmaniye ili: Kazı Raporu, 1999 (yayınlanmadı).

Lane 1937 : LANE (A.). – Medieval Finds at Al Mina in North Syria, *Archaeologia* 87 (1937), 19-78.

MacKay 1967 : MACKAY (T.S.). – More Byzantine and Frankish Pottery from Corinth, *Hesperia* 36 (1967), 249-320.

(Sabuncu) Toydemir 1999 : (SABUNCU) TOYDEMİR (A.). – *Kumkale Kazı Raporu: Kumkale Keramik Raporu*, Kumkale-Çukurova - Osmaniye ili: Kazı Raporu, 1999 (yayınlanmadı).

Sanders 1989 : SANDERS (G.D.R.). – Three Peloponnesian Churches and their Importance for the Chronology of Late 13th- and Early 14th-Century Pottery in the Eastern Mediterranean, in: *Recherches sur la céramique byzantine* (éd. V. Deroche, J.-M. Spieser), *BCH Suppl.* XVIII, 1989, 189-199.

Stern 1997 : STERN (E.J.). – Excavation of Courthouse Site at 'Akko: the Pottery of the Crusader and Ottoman Periods, 'Atiqot XXXI (1997), 35-70.

Stevenson 1947 : STEVENSON (B.K.). – *The Pottery, The Great Palace of the Byzantine Emperors; First Report on the Excavations carried out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust (The*

University of St. Andrews) 1935-1938, Oxford University Press,
1947.

Von Wartburg 2001 : VON WARTBURG (M.-L.). – Cypriot

Contacts with East and West as Reflected in Medieval Glazed
Pottery from the Paphos Region, *AIECM2 VII*.